

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΑΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

5

1908

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. Κ.Π.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Ο ΑΓΚΩΝΙΤΗΣ

ΕΝ Τῇ ΛΑΚΩΝΙΚῃ

Εἰς τῶν περιεργωτάτων τύπων τῆς Ἀναγεννήσεως εἶνε ὁ ἐξ Ἀγκῶνος λόγιος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος Κυριακὸς de Rizzicollī. Γεννηθεὶς τῷ 1391 καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἀρχαιολογίαν ζήλου καταληφθεὶς, ἐγκατέλιπε τὴν ἐμπορίαν, εἰς ἣν ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς προωρισμένος, καὶ ἐτράπη εἰς περιηγήσεις ἀρχαιολογικὰς, αἵτινες, διακοπτόμεναι ἐν τῷ μεταξῦ, διήρκεσαν ἐν ὄλῳ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1412 μέχρι τοῦ 1447. Ἐπιγραφαί, νομίσματα, μνημεῖα ἀπετέλεσαν κατὰ τὰς περιουσίας αὐτοῦ ταύτας τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἐνδιαφέρον.

Ἰδίως δὲ ὑπῆρξεν ὁ Κυριακὸς εἰς τῶν πρώτων ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ στρεψάντων τὴν προσοχὴν εἰς τὴν περισυλλογὴν ἀντιγράφων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, ἅτινα καὶ μέχρι τῆς σήμερον διὰ τὴν ἀπώλειαν πολλῶν πρωτοτύπων εἶνε ἄξια πολλοῦ λόγου καὶ μελετῶνται μετ' ἰδιάζοντος ζήλου ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων. Δὲν εἶνε δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἰπωμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐπιγραφικῆς, καθ' ἃ πράγματι καὶ ἐπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ziebarth. Ἀλλὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην πρέπει νὰ περιορίσωμέν πως, ἀποδεχόμενοι, ὅτι Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος συστηματικῶς περισυλλέξας ἐπιγραφάς. Ἀπεδείξαμεν δὲ ἄλλαχού, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ ὑπῆρξε μαθητὴς τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες καὶ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχον ἀμελήσει ἀντιγράφοντες σποράδην ἀρχαίας ἐπιγραφάς ἐν χειρογράφοις¹.

Ἄλλ' ὁ Κυριακὸς, περιηγούμενος τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἐξ

¹ Ἴδε Νέον Ἑλληνομνημόνα Τόμ. Α' σ. 257 κ. ἐ., 385 κ. ἐ., Τόμ. Β' σ. 29 κ. ἐ.

ἀρχαιολογικοῦ ζήλου, δὲν ἡμέλει καὶ τῶν συγχρόνων πραγμάτων. Διὸ διαφόρους ἀξίας γνώσεως εἰδήσεις μετέδωκεν εἰς ἡμᾶς περὶ τε τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Μάλιστα δὲ τοιαυτ' ἀπομνημονεύματα ἐκ τῶν περιοδειῶν αὐτοῦ εὐρίσκομεν ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ¹ καὶ ἐν ταῖς Ἐπιγραφαῖς ταῖς εὐρεθείσαις ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ², ἔργῳ ἐκδοθέντι τρεῖς ἔτους αἰῶνας μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔκμαζεν ὁ Κυριακός. Οὐδὲν δ' ἀπ' ἐναντίας περὶ Πελοποννήσου περιλαμβάνεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ τοῖς Commentarii τοῦ Κυριακοῦ.

Κι δὲ πλείσται τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Κυριακοῦ περὶ τῆς Λακωνικῆς ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν ἔτει 1436 περιοδείαν αὐτοῦ. Ἐφθασε δ' εἰς τὸν Μυστράν, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δεσποτάτου, τῇ ὀγδόῃ τῶν Ὀκτωβρίων καλανδῶν, ἤτοι τῇ 24 Σεπτεμβρίου³. Βλέπομεν δ' αὐτὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν Μυστράν (ad ipsam Spartanam Mysithratem) Archasana ex villa. Καὶ ἐκ μὲν πρώτης ἀπόψεως ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι villa Archasana εἶνε οἱ σημερινοὶ Ἀρκασάδες τοῦ δήμου Φάριδος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε πιθανόν, διότι ὁ Κυριακός, ὅστις κατέβη εἰς τὴν Λακωνικὴν ἐκ Πατρῶν, διαβὰς τὸν Ἀλφειὸν, καθ' ἃ διηγεῖται, per tres rivulos, primumque Argyropotamon, secundum Licurion, tertium Karbona, οὐδένα λόγον εἶχε χάριν μεταβάσεως εἰς τὸν Μυστράν νὰ κατέλθῃ πρῶτον χιλιόμετρα ὄλα πρὸς τὰ νοτιοανατολικά τοῦ Μυστρά, ὅπου κεῖνται οἱ Ἀρκασάδες. Τοιαύτη ὀδοιπορικὴ παραπλάνησις δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἂν ὁ Κυριακός ἦτο ὄλως ἀνευμάτιστος περὶ τὸ περιηγεῖσθαι. Ἄλλ' ἀπ' ἐναντίας εἶχε πείραν ἰκανὴν, ἐποιεῖτο δὲ χρῆσιν ἐμπείρων ὀδηγῶν. Τοιοῦτον

¹ Kyriaki Anconitani Itinerarium nunc primum ex Ms. codice in lucem eratum. Ἐκδ. Λαυρεντίου Mehus. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1742.

² Inscriptiones seu Epigrammata graeca et latina reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano apud Liburniam, designatis locis, ubi quaeque inventae sunt cum descriptione Itineris. Ἐν Πάρι. 1747.

³ Inscriptiones seu Epigrammata σ. XXXVII.

εἶχε κατὰ τὴν περιοδείαν τοῦ ἔτους ἐκείνου μέχρι μὲν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀλφειοῦ τὸν ὄνομαστί ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενον *Musacchum Agogitem*, ἤτοι ἀγωγιάτην Μουζάκον ἢ μᾶλλον Μουζάκην, Ἀλθανὸν πιθανῶς. Ἐκείθεν δὲ προεχώρησε πρὸς τὴν Λακωνικὴν, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ φίλου αὐτοῦ Μέμνονος, οὗ ποιεῖται μνείαν ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τινὰ ἱερέα Δανιήλ, φίλον αὐτοῦ, ἄγνωστον ἂν ὀρθόδοξον ἢ καθολικόν¹. Ἦτο δὲ ὁ Μέμνων οὗτος, περὶ οὗ προστίθεται *ex Praefecturae Memnonis praesati rure κερπινίας*, ὁ τότε ἄρχων τῆς Κερπινῆς παρὰ τὰ Καλάβρυτα νόθος υἱὸς Καρόλου Β' Τόκκου τοῦ δουκὸς Λευκάδος. Ὁ Κυριακὸς λέγει τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην ἀφισταμένην τοῦ Μυστρᾶ τρία μίλια, τὸν δὲ Μυστρᾶν κείμενον ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου, ὅστις ἐκαλεῖτο *Spartanus*. Ἀναφέρει δ' ἔπειτα, ὅτι εἶδεν ἐν Μυστρᾶ ἄρχοντα τὸν δεσπότην Θεόδωρον Παλαιολόγον τὸν πορφυρογέννητον (*Theodorum Palaeologum Porphyrogenitum Despotem regnantem vidimus*). Ἦτο δὲ οὗτος Θεόδωρος Β', ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ Παλαιολόγου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἤρχε δ' ἐν Μυστρᾶ ἀπὸ τοῦ 1407, διαδεχθεὶς τὸν θεῖον Θεόδωρον Α', υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου. Τοῦτον δὲ βεβαίως καὶ ἐκ τοῦ πλησίον εἶδεν ὁ Ἀγκωνίτης, ἐπισκεφθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Μυστρᾶ, καὶ ταύτην, ὡς εἶδος, ἔχει ἔννοιαν τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον *vidimus*. Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν λέγει εἰς ἡμᾶς πλείοτέρᾳ τινὰ περὶ τοῦ δεσπότη τοῦ Κυριακοῦ. Ἐμείνε δ' ὁ περιηγητὴς ἐν Μυστρᾶ μίαν καὶ μόνην ἡμέραν τὴν δ' ὕστεραίαν (*die postero*), 25 Σεπτεμβρίου, κατῆλθεν εἰς τὸ πεδῖον (*ad planiciem*), καὶ εἶδε τὰ εἰρεῖπια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης.

Ἡ δ' ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ περιγραφή τῶν εἰρεπίων τούτων εἶνε βραχεῖα, ἀλλὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα εἶνε ἀξία προσοχῆς, ἐπειδὴ τὰ τότε σωζόμενα εἰρεῖπια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ἦσαν περισσότερα καὶ ἀξιολογώτερα ἢ νῦν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν μείνει

¹ Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ταῖς *Inscriptiones seu Epigrammata* σ. XXXX.

ἡ Σπάρτη ἀοίκητος διὰ τοῦ χρόνου, ἐν ἣ περιπτώσει ἔτι πλείονα θὰ ἐσώζοντο ἴχνη τοῦ παρελθόντος, διότι ὅπου ἐν Ἑλλάδι συνεχῆς ὑπῆρξεν ἡ οἰκησις ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων πλείοτεραι ὑπῆρξαν αἱ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων οἰκητόρων ἐπελθοῦσαι καταστροφαὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἐποικοδομούντων ἢ μεταποιούντων τὰ προϋπάρχοντα κτίρια ἢ μεταχειριζομένων τοὺς ἀρχαίους λίθους χάριν τῶν νεωτέρων κτισμάτων. Ἄλλ' οἰαίδηποτε καὶ ἂν εἶχον ἐπέλθει βλάβαι εἰς τὰρχαῖα μνημεῖα κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους, καθ' οὓς τὴν θέσιν τῆς Σπάρτης ἐπέειχεν ἡ πόλις Λακεδαιμονία, ἡ προϊούσα καταστροφή εἶχε βεβαίως ἀνασταλῆ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν Παλαιολόγων, καθ' οὓς τὴν Λακεδαιμονίαν ἐγκαταλειφθεῖσαν εἶχε διαδεχθῆ ὁ Μυστράς ἐν ἣ θέσει πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ δεσποτάτου εἶχον τειχίσει τὴν ἀκρόπολιν οἱ Βιλλαρδουῖνοι.

Δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ὑπερβολικὰ ὅσα διηγεῖται περὶ τῶν σωζομένων ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ὁ Ἴταλὸς περιηγητής. « Εἶδομεν, λέγει, εὐρυτάτης πόλεως λείψανα, ἀγάλματα ἐπιφανῆ, κίονας μαρμαρίνους καὶ ἐπιστύλια τῆδε κάκεισε ἀνά τοὺς ἀγροὺς ὑπὸ τῆς μακρᾶς ἀρχαιότητος συμπεπτωκότα. Ὡς μάλιστα δὲ ἀξιοσημεῖωτα τῶν μεγίστων καὶ ἐπιφανεστάτων κτιρίων τῆς πόλεως ὅσα εἶδον ἀναγράφω τὴν σκηνὴν τῶν γυμνασίων (Gymnasioium scenaim), διαγινωσκομένην μέχρι τοῦ νῦν κατὰ μέγα μέρος, ἐκπρεπῆ καὶ ἐκ λείου μαρμάρου, ἧς εἶνε ὄραται οὐκ ὀλίγαι μαρμάριναι βάσεις ἀγαλμάτων ». Εὗρε δὲ καὶ ἀντέγραψεν ἐν τῇ Λακεδαιμονίᾳ τῇ ἐπεχούσῃ τὸν τόπον τῆς Σπάρτης δεκαεπτὰ ἀρχαίας ἐπιγραφάς. τὰς μὲν πλείστας ἐκ τοῦ γυμνασίου, ἄλλας δ' ἐξ ἄλλων μνημείων. Ῥητῶς δὲ μνημονεύει τῶν μεγάλων καὶ ἐκπρεπεσιτάτων μαρμαρίνων ἐπιστυλίων κίωνων, τῆς μαρμαρίνης βάσεως παρὰ τὴν ἀγορὰν, τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων Κάστορος καὶ Πολυδεύκου, τοῦ κολοσσικοῦ ἀνδριάντος τοῦ Λυκούργου, τῶν μαρμαρίνων ἐπιστυλίων παρὰ τὴν ἐπιφανῆ σκηνὴν τῶν γυμνασίων.

Ὡς εἰκός, οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων, οὓς παρέχει ὁ Κυριακός, δὲν στηρίζονται πάντες εἰς τὰ πράγματα. Ἄλλὰ πόθεν αἱ ὀνομασίαι αὗται; Ἐπλασεν αὐτὰς αὐτὸς ὁ ἀρχαιομαθὴς περιηγητής; Τοῦτο εἶνε λίαν ἀπίθανον. Πολὺ δὲ πιθανώτερον εἶνε, ὅτι ἐφέροντο αὐταὶ ἀνὰ τὰ στόματα τῶν Λακεδαιμονίων, ἐν μέρει μὲν διασωθεῖσαι ἐκ λαϊκῆς παραδόσεως μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, πολλῶ δὲ μᾶλλον εἰσαχθεῖσαι ὑπὸ λόγιων ἢ ἡμιμαθῶν ἀνδρῶν τῶν περὶ τοὺς Παλαιολόγους τοῦ Μυστρᾶ. Ἀδύνατον δὴλα δὴ νὰ μὴ συνέβη καὶ ἐν Σπάρτῃ ἀνάλογόν τι πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς Ῥώμης, ἅτινα εἶχον τὰ *Mirabilia* αὐτῶν, καὶ πρὸς τὰ τῶν Ἀθηνῶν, περὶ ἃ ἐπλάσθησαν τὰ μυθάρια, ὧν ἀπηχῆσεις εἶνε οἱ Ἀνώνουμοι τῶν Παρισίων καὶ τῆς Βιέννης.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐν ἔτει 1436 ἀνθολογία τοῦ Κυριακοῦ. Ἄλλ' οὐχ ἤττον περίεργα εἶνε ὅσα διηγεῖται περὶ ἐξαίρετου τινὸς Σπαρτιάτου θηρατοῦ καὶ ῥωμαλέου νεανίου, ὃν εἶδε κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς *villa Archasana* εἰς Μυστρᾶν ὁδοιπορίαν. « Σήμερον, γράφει τῇ 24 Σεπτεμβρίου, ἐν ᾧ ἐπορευόμεθα μετὰ τῶν ἡμετέρων συνοδοιπόρων ἐκ τῆς *villa Archasana* πρὸς αὐτὸν τὸν Μυστρᾶν, εἶδομέν τινα Σπαρτιάτην νεανίαν, ὑψηλὸν τὸ ἀνάστημα καὶ λίαν περικαλλῆ, ἐπονομαζόμενον Γεώργιον Χοιροδόνην »¹. οὕτω μᾶλλον ἢ Χοιροδόνητα εἰκάζω καλούμενον τὸν *Georgium Chirodonta, scilicem Apridentem*. « Λέγουσι δὲ, ὅτι οὗτος, ἐν ᾧ ἐκυνήγει μεθ' ἐτέρων πέντε ἀνὰ τὰ δάση, ὑπαντήσαντος αὐτῷ ἀγρίου κάπρου, ἐπιπηδήσας ἀνωθεν ἐπὶ τῆς ράχεως, διὰ μόνης τῆς ἰσχυρᾶς χειρὸς κατεστόρεσε καὶ ἐφόνευσε τὸ θηρίον. Πρὸς δὲ τούτοις ποτὲ δύο κοινὰ ἀνδρῶν σώματ' ἀνασηκώσας διὰ τῆς χειρὸς μετέφερεν ὑπὸ τὰς ἀμπέλους εἰς ἀπόστασιν βημάτων τινῶν. Καὶ ἐμὲ δὲ χάριν ἀνακουφίσεως καὶ ὅπως ἐκδηλώσῃ τὴν καλοκάγαθίαν αὐτοῦ, παρὰ τὴν ὄχθην ποταμίου τινὸς ἀναλαβὼν διὰ τῆς χειρὸς ὑπὸ τὸν βραχίονα, κατέθηκεν εἰς τὸ ἀντιπέραν μέρος τοῦ ποτα-

μοῦ· προσεγγίζοντες δ' εἰς τὴν πόλιν εἶδομεν αὐτὸν διαστρεβλώσαντα καὶ θρυμματίσαντα εἰς τεμάχια ράβδον σιδηρᾶν ἔχουσαν πάχος τριῶν δακτύλων »¹.

Ἡ δ' ἐν τῇ ἀνω διηγήσει μνεία τοῦ ὑπὸ τοῦ Χοιροδόνη φονευθέντος ἀγριοχοίρου δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξῃ ἡμᾶς. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα ἄγρια θηρία, καὶ δὴ καὶ ἄρκτους, ὡς ἐξάγομεν ἐξ ἄλλων σημειωμάτων τοῦ Κυριακοῦ. Καὶ δὴ, ὅτε μεσοῦντος τοῦ Σεπτεμβρίου εἶχε φθάσει παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ συνηντήθη ἐκεῖ μετὰ τοῦ Μέμνονος Τόκκου, προσῆλθον πρὸς τοῦτον πανταχόθεν ἐκ τῶν περιχώρων ἀγρόται ἐκ τῆς θήρας ἐπιστρέφοντες καὶ φέροντες ἄλλοι μὲν ποικίλους ἰχθῦς ἐκ τῶν ρείθρων τοῦ Ἀλφειοῦ, ἄλλοι δὲ ὀρθόκερων ἔλαφον καὶ ἄλλοι παμμεγέθη ἄρκτον. Αὕτη δὲ εἶνε πιθανώτατα ἢ αὐτὴ ἐκ τῆς Κερπινῆς ἄρκτος, ἧς τὴν δορὰν ἔστειλεν ὁ Κυριακὸς διὰ τοῦ ἀπολυθέντος ἀγωγιάτου Μουζάκη εἰς τὸν φίλον Δανιὴλ τὸν ἱερέα, ἵνα ἐπιμεληθῇ αὐτῆς διὰ τινος ἐμπείρου τῶν τοιούτων.

Προχωρῶν δ' ὁ Κυριακὸς πρὸς τὴν Σπάρτην (*ad ipsam Spartanam Arcem*) καὶ τὰ πεδία καὶ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα καὶ θεώμενος μετ' ἐκπλήξεως τοὺς γεραροὺς τόπους, ὅπου ἔκειτο ἡ ἀξία πολλῆς μνήμης πόλις τῶν Λακεδαιμονίων, κατεσπαρμένους ἔτι καὶ νῦν, ὡς λέγει, ὑπὸ παμμεγίστων ἐρειπίων, ἤκουσεν αὐτόθι τῆς μούσης Καλλιόπης, ἧτις, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καταπτᾶσα, ἔψαλεν εἰς αὐτὸν ἐν γλαφυρωτάτῳ ἰταλικῷ ἰδιώματι ἐπίγραμμα, ὅπερ καὶ παραθέτει ἀπαραλλάκτως ὧδε·

Alma Città Laconica Spartana

Gloria de Grecia già del Mondo exemplo

D' arme, e de Castità Ginnasio e Templo

E d' ogni alma virtù specchio e fontana.

¹ *Inscriptiones seu Epigrammata* σ. XXXXII κ. ε.

Se politia costumi e legge humana,
 Con l'altre tuoi moral virtù contemplo,
 Puoi te remiro in Eurotia extemplo,
 Exclamo al cuor dell' Alma tua Diana

Doùe¹ el tuo bon Licurgo, ove Dioscori
 Divi gemelli Castore, et Polluce,
 Anaxandrida, Orthriada, et Gilippo.

Euriste, et Leonida, ove demori
 Atride, et Pausania, o chiaro Duce
 Lisandro, Aristo, Agesilao, et Xanthippo.
 Non Roma, non Filippo

Dixe ma el secol vil nostro ad confino
 La volta² in Mysithra sub Constantino.

Διὰ τοιοῦτου πλάσματος ἐδικαιολόγησεν ὁ Κυριακὸς τὴν ἔμπνευσιν τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτῷ ἐπὶ τῇ θεᾷ τῶν ἐρειπίων τῆς Σπάρτης. Τοῦ δὲ ἰταλικοῦ τούτου ἐπιγράμματος, ἐν ᾧ δὲν λείπουσιν ἱστορικαὶ συγχύσεις, ἔχομεν καὶ ἐλληνικὴν πεζὴν μετάφρασιν, γενομένην ἴσως ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς λογίου τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ. Ἔχει δὲ αὕτη ὧδε·

ὦ λαμπρὰ πόλις λακωνικὴ Σπάρτη, κλέος Ἑλλάδος τῆς τε οἰκουμένης πάσης παράδειγμα, ὄπλων καὶ σωφροσύνης γυμνάσιον καὶ τέμενος καὶ τῆς ἄλλης πάσης θείας ἀρετῆς ἔνοπιρον καὶ πηγὴ. Ἐὰν τὴν πολιτείαν σου καὶ ἔθνη νόμον τε ἀνθρώπινον σὺν ταῖς ἄλλαις σου ἠθικαῖς ἀρεταῖς ἀνασκοπῶ καὶ ἔπειτά σε ὀρῶ, πρὸς Εὐρώτιαν ἐξαίφνης ἀνακράζω, πρὸς χῶρον τῆς κυδίστης σου Ἀριέμιδος· Ποῦ εἰσιν ὁ σὸς ἀγαθὸς Λυκοῦργος, ποῦ Διόσκοροι οἱ δίδυμοι θεοὶ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης, Ἀναξανδρίδας, Ὀθρυάδας καὶ Γύλιππος; ὦ Εὐρύσθενες καὶ Λεω-

¹ Γρακτίον don' è.

² Γρακτίον La volta ἢ L' avvoltò.

νίδα, ποῦ διαιπᾶσθε, Ἀτρείδα καὶ Πανσανία, ὧ λαμπρότατε ἡγεμῶν, ὧ Δύσανδρε, ὧ Ἀρίσιων, Ἀγροίλαέ τε καὶ Ξάνδιππε; Οὐ Ρώμη, οὐ Φίλιππος, ἔφη, ἀλλ' ὁ χρόνος καὶ τῶν ἡμετέρων γενεῶν ἡ ἀκανδρία καὶ δραθυμία μεταβληθῆναι παροσκεύασεν εἰς Μυστράν ὑπὸ Κωνσταντίνου¹.

Ἦ ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ μνεῖα τοῦ Κωνσταντίνου δύναται νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ διπλοῦν τρόπον. Πρῶτον μὲν δυνάμεθα δῆλα δὴ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα δὲν συνετάχθη τῷ 1436, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν περιοδείαν τοῦ Κυριακοῦ τὴν ἀρξαμένην τῷ 1444, ἣτις συνέπεσε πρὸς τὴν ὀριστικὴν ἐν Μυστρᾷ ἀρχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπὸ τοῦ 1443 μέχρι τέλους τοῦ 1448, ὅτε ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως διαδεχθῆ ὡς αὐτοκράτωρ τὸν θανόντα ἀδελφὸν καὶ προκάτοχον Ἰωάννην. Ταύτην δὲ τὴν ὑπόθεσιν ἐξήνεγκα, ὅτε τὸ πρῶτον ἐξέδωκα καὶ διὰ μακρῶν ὑπεμνημάτισα τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Κυριακοῦ². Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν *Inscriptiones seu Epigrammata* τοῦ Κυριακοῦ, ἣτις ἔγεινεν αἰῶνας 5λους μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀγκωνίτου συλλογὴν τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, συνανεμίχθησαν ἐκ συγχύσεως τὰ ἐκ τῶν δύο περιηγήσεων σημειώματα τοῦ Κυριακοῦ. Ἀλλὰ δύναται νὰ ὑποτεθῆ καὶ τι ἄλλο, ὅτι ἢ κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου μομφὴ ἐκφέρεται ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ ἐκ κακοβούλων εἰσηγήσεων τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ δεσπότη Θεοδώρου, ἀκριβῶς κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος τῆς πρώτης εἰς τὴν Σπάρτην ἐπισκέψεως τοῦ Ἀγκωνίτου, τὸ 1436, εὑρισκομένου εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κωνσταντίνον, πειραθέντα νὰ καταλάβῃ τὸν Μυστράν³.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περιοδείαν τοῦ 1436 ἀναφέρονται καὶ ὄσα

¹ Ἰδὲ Σπυρ. Π. Λάμπρου Ἐπίγραμμα Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Μυστρᾷ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Παρνασσοῦ Ἔτ. Ζ' (1903) σ. 39-48.

² Ἰδὲ Ἐπετηρίδα τοῦ Παρνασσοῦ ἐνθ' ἂν. σ. 39 κ. ἑ.

³ Ἰδὲ τῆς ἐμῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 886.

κατόπιν διηγείται ὁ Κυριακὸς περὶ τῆς ἐπισκέψεως εἰς τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον¹. Ἀξιόλογος δ' εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη λεπτομέρεια, ὅτι διέπλευσε τὸν λακωνικὸν κόλπον ἐπὶ πλοιαρίου (sapha), ὅπερ ἐκυβέρνα Ταινάρειός τις ἀγγινούστατος ναύτης καλούμενος Ἰωάννης Ῥωσέας ἢ Ῥοζέας (Rosea). Ἐῤυρε δ' ἐν Πύλῳ ὁ Κυριακὸς ὡς διοικητὴν, ἐγκατασταθέντα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, Ἰωάννην τινὰ Παλαιολόγον, συγγενῆ αὐτοῦ βεβαίως. Ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν δ' αὐτοῦ ὁ Κυριακὸς ἠδυνήθη νὰ ἐπισκεφθῆ τὸ σωζόμενον μέρος τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως τειχῶν καὶ ἀνεύρη μαρμαρίνην βάσιν ἀνδριάντος τοῦ καίσαρος Γορδιανοῦ καταρορυγμένην κατὰ τὸ ἡμισυ ἐν τινι ἀγρῷ.

Ἄλλ' ἂν τῶν δύο ἀνωτέρω εἰκασιῶν περὶ τοῦ χρόνου τῆς περιοδείας τοῦ Κυριακοῦ ἐκείνης, καθ' ἣν συνετάχθη τὸ ἐπιγράμμα τὸ ποιούμενον ἐν τέλει μνείαν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὀρθότερα ὑποτεθῆ ἡ πρώτη, ἡ καταβιδάζουσα τὴν περιήγησιν ἐκείνην εἰς τὰ ἔτη τῆς ὀριστικῆς ἐν Μυστρᾷ δεσποτείας αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1443 καὶ 1448, τὸν χρόνον τῆς περιοδείας ταύτης δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς ἐξ ἐλληνικοῦ τινος συνταγματίου τοῦ Κυριακοῦ.

Εἶνε δὲ τοῦτο τὸ μόνον ἐλληνιστὶ συντεταγμένον ἔργον τοῦ Ἀγκωνίτου, καὶ σώζεται ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 517 κώδικι τῆς ἐν Βενετίας Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης. Ἐπιγράφεται δὲ *Μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ τάξις κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίους πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον πορφυρογέννητον καὶ πανάριστον Λακεδαιμονίων βασιλέα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰωνίου καὶ πιστοτάτου δούλου Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνέως ἐν τῇ τῆς Σπάρτης πρὸς Ταῦγέτω τῷ ὄρει θεοφυλάκτῳ ἀκροπόλει Μυζηθρᾷ καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ λαμπρᾷ καὶ βασιλικῇ αὐλῇ. Καὶ τίς μὲν ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου ἔργου δὲν γινώσκομεν. Ἄξιον δὲ λόγου εἶνε, ὅτι ἐπιφέρεται ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς ἡ μηνολογία ἐς τὸ προνόμων φεβρουαρίων εὐτυχῆς λαμπρᾶν καὶ Κυ-*

¹ Inscriptiones seu Epigrammata ο. XXXXIV.

ριακὴν ἡμέρα, ἣν ὁ ἐκδοὺς τὸ μικρὸν ἔργον τοῦ Κυριακοῦ Γεώργιος Castellani δι' εὐφυῶν συνδυασμῶν καθώρισεν ὡς συμπίπτουσιν πρὸς τὴν 4 Φεβρουαρίου 1448¹.

Ὅμοίως δ' ἀξία προσοχῆς εἶνε ἢ ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ἐπιγραφῆς δηλουμένη φιλία σχέσις καὶ ἀφοσίωσις τοῦ Κυριακοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Παραβάλλοντες δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν αὐτῇ λεγόμενα πρὸς τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ περὶ τῆς Σπάρτης ἐπιγράμματος, πειθόμεθα ὅποσον ἐπιπολαία ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ κατάκρισις τοῦ Κωνσταντίνου, αὐτοῦ ἐκείνου, οὗ ἔπειτα, γνωρισθεὶς ἐγγύτερον μετ' αὐτοῦ, ἀπέβη δικαίως θαυμαστῆς καὶ αἰώνιος καὶ πιστότατος δοῦλος. Ὅχι δὲ ἀτόπως ὠνόμασε λαμπρὰν τὴν αὐλήν τοῦ δεσπότη ἐκείνου, ὅστις ἤδη ἐν Μυστρᾷ ἐπέδειξε τὰς ἡγεμονικὰς ἐκεῖνας ἀρετὰς, ἃς διетράνωσε μετ' οὐ πολὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς τελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου.

¹ Un traité inédit de Cyriaque d'Ancone ἐν τῇ Revue des études grecques Τόμ. Θ' (1896) σ. 225 - 230.